

УДК 159.98:316.472.3+355.244.1:364-787.3

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ЦИВІЛЬНОГО ПЛЕЙБЕК-ТЕАТРУ З ВІЙСЬКОВИМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Савінов Володимир,

молодший науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, психолог Будинку дитячої творчості Подільського району м. Києва, співзасновник та керівник Київського плейбек-театру «Déjà vu plus», в. о. голови правління Київської філії ВГО «Українська спілка психотерапевтів», керівник відділення плейбек-театру ВГО «Арт-терапевтична асоціація» (Київ)

CIVIL PLAYBACK THEATRE WORK PECULIARITIES WITH THE MILITARY PERSONNEL DURING THE WAR

Savinov Volodymyr,

junior staff researcher at the Institute for Social and Political Psychology NAES of Ukraine, psychologist of the Children's Creativity House in Podilskiy District of Kyiv, co-founder and director of Kyiv Playback Theatre «Déjà vu plus», acting head of the board at the Kyiv branch of the NGO «Ukrainian Union of Psychotherapists», Playback Theatre Department of the NGO «Art Therapeutic Association» conductor (Kyiv)

Аналізуються доцільність, можливість та особливості перформансу плейбек-театру в аудиторії чинних військових, спираючись на реальний досвід таких виступів Київського плейбек-театру «Дежа вю плюс» під час війни. Доцільність полягає у створенні атмосфери для опрацювання переживань і проблем, які насправді хвилюють воїнів: страху бою, мотивації воювати, сили єдності, туги за рідними, гніву, повернення до цивільного життя та ін. Для військового командування плейбек-театр стає дослідницьким інструментом – «психометром» морально-психологічного стану та іншої проблематики військовослужбовців.

Можливість виступати для військових є професійним та особистісним викликом для плейбек-команди, яка бере на себе непросте завдання встановити довірливий контакт з бійцями, не виходячи за межі гуманних цінностей плейбек-театру, для чого має бути спільна з аудиторією ідеологічна позиція.

Загалом у виступах не встановлено особливої специфіки, що підтверджує універсальність та виваженість технології плейбек-театру, а також єдність армії та народу України. Встановлено дві особливості плейбек-театру, які є звичними для цивільних перформансів, але можуть нашкодити у роботі з комбатантами: ризик «деконструкції ідентичності воїна» та «гуманізації антагоніста». Проаналізувавши

системи принципів психологічної реабілітації та рекомендованих протоколів інтервенцій (США, Ізраїль, НАТО), було з'ясовано, що створювані плейбек-театром психологічні умови відповідають їх загальному духу та етапам, що забезпечує ризик деконструкції ідентичності воїна. Тобто стандартні плейбек-театральні процедури не потребують модифікацій, а для мінімізації ризиків, окрім поважного ставлення до аудиторії, історій та почуттів, необхідними є: не розширення контекстів розповідей (утримання в контексті служби); мінімізація інтерпретації подій та емоцій; мінімізація сценічної уваги до антагоніста; підкреслення авторства; відсутність спонукання до дій тощо.

Прикладний плейбек-театр як арттерапевтичний інструмент психосоціальної роботи з бійцями може застосовуватись і для покращення показників бойової підготовки, і для психологічного відновлення комбатантів.

Ключові слова: плейбек-театр, війна, деконструкція ідентичності, гуманізація, перша психологічна допомога (ППД), принципи відновлення психогенних втрат, ПТСР, контекст бойових завдань та служби.

The expediency, possibility and features of the playback theatre performance in the audience of active military personnel are analyzed, based on the real experience of such performances of the Kyiv Playback Theatre «Déjà vu plus» during the war. The expediency is in creating an atmosphere for working through the experiences and problems that actually concern soldiers: fear of battle, motivation to fight, the power of unity, longing for relatives, anger, returning to civilian life, etc. For the military command, the playback theatre becomes a research tool – a «psychometer» of the moral and psychological state and other issues of military service members.

The opportunity to perform for the military is a professional and personal challenge for the playback team, which undertakes the difficult task of establishing a trusting contact with the soldiers, without going beyond the humane values of the playback theatre, for which there must be a common ideological position with the audience.

In general, the speeches did not establish any specifics of the playback theatre, which confirms the universality and balance of playback theatre's technology, as well as the unity of the army and the people of Ukraine. Two features of playback theatre that are familiar to civilian performances but can be harmful in working with combatants are identified: the risk of «deconstructing the identity of the warrior» and «humanizing the antagonist». After analyzing the systems of psychological rehabilitation principles and recommended intervention protocols (USA, Israel, NATO), it was found that the psychological conditions created by the playback theatre correspond to their general spirit and stages, which ensures the risk of deconstruction of the warrior's identity. That is, standard playback theatre procedures do not need modifications, but to minimize risks, in addition to respecting the audience, stories and feelings, the following are necessary: not expanding the

contexts of the stories (keeping the context of the military service); minimizing the interpretation of events and emotions; minimization of stage attention to the antagonist; emphasis on authorship; lack of motivation to act, etc. Thus, applied playback theatre as an art therapy tool for psychosocial work with soldiers can be used both to improve combat training indicators and to psychologically restore actual combatants.

Keywords: Playback Theatre, war, deconstruction of identity, humanization, psychological first aid (PFA), principles of psychogenic losses recovery, PTSD, context of combat missions and service.

Проблема. Плейбек-театр не менше, а то й більше за традиційні театри, є явищем соціально детермінованим. Хіба що деякі театральні системи можуть задавати орієнтири розвитку суспільства – «епічний» театр Бертольда Брехта, «крюотичний» театр («театр жорстокості») Антонена Арто та деякі інші. Але все одно, вони відштовхуються від соціальних проблем, які постають перед суспільством, що називається, тут і зараз. Також театри часто піднімають вічні питання людства, ставлячи класику навіть без сучасного прочитання. Але і вони не позбавлені діалогу режисера з драматургом, оновлених виразних засобів та ін., тобто певного перегукування з актуальними проблемами. Плейбек-театр ще більше занурений у повсякденність, оскільки принципово не несе ідейного висловлювання, точніше навпаки – запрошує до висловлювань глядачів, присутніх... народ, одним словом. Таким чином, плейбек-театр можна назвати соціально-перцептивним чи, ще вужче, соціально-рецептивним. Тому до війни, наприклад, навіть думки не виникало про те, щоб виступати для військових чи у напрямку підвищення боєздатності людей, доки війна не стала повсякденною реальністю. Гострою, трагічною, болісною, але тут головне, що актуальною, кричущою, безпосередньою для всіх українців. Оскільки авангардом війни, загалом сучасного соціального стану в Україні є військові, то постає питання про специфіку роботи, виступів плейбек-театру для них. Чи потрібен він взагалі і які тут є особливості та перестороги?

Досвіду застосування плейбек-театру як прикладного арттерапевтичного інструмента у соціально-психологічній роботі з екс-комбатантами, тобто колишніми учасниками бойових дій, у світі є чимало (напр., залучення організацією «Fighters for Peace», Ліван, 2011 [8], Бейрут, 2016 [11]; ініціатива «Автобус свободи», Палестина, 2014 [14]; у програмі «EnActing Dialogue», Непал, 2015 [18]; проєкти

«Peace Building in Lebanon», Лівія, 2018 [17] та ін.), за його допомогою намагаються примирити повоєнні спільноти через театральний діалог, у т. ч. «деконструюючи ідентичності, пов'язані з війною» [12, с. 122]. А от плейбек-театр для тих, хто воює прямо зараз, тобто безпосередньо для комбатантів, знайти важко. Звісно, це пояснюється гуманістично-паціфістськими цінностями, на яких виникла сама плейбек-театральна спільнота – ми як «Червоний хрест», працюємо лише з наслідками війни, допомагаючи людям відновитися, «побудувати» та укріпити мир і злагоду. По-друге, з досвіду арабо-ізраїльського конфлікту встановлено, що плейбек-театр може і повинен працювати лише з людьми, які вже мають волю до примирення. Виходить, плейбек-театр завжди існує окремо від бойових дій або лише після них? Тобто проблема виступів для чинних військових є досить новою, майже не розвіданою в теоретичній площині.

Загалом весь народ України вже понад рік є авангардом цивілізованого людства, стримуючи вбивчу навалу рф, тобто відкриті перформанси вже є внеском у виживання та гуманізацію суспільства. Перформанси часто робляться і для окремих категорій людей. Закриті, відкриті чи напіввідкриті. Це, звісно, дає змогу більше заглибитись у специфічну проблематику та переживання окремих груп, допомогти саме їм опанувати життєво-професійні труднощі. Однак, виступи для чинних військових залишалися поза увагою.

Зваживши ці аргументи та проаналізувавши досвід і теж будучи цивільним, а не військовим, київський плейбек-театр «Дежа вю плюс» у липні 2022 р. прийняв запрошення виступати для чинних військовослужбовців ТрО ЗСУ, які прямо зараз захищають Україну. Адже в цьому випадку російського військового вторгнення на територію України гуманістичною цінністю ми вважаємо спротив збройній агресії і терору армії рф проти мирного населення. І хоча народ, який добровільно піднявся на цей спротив, має волю не до примирення, а до справедливого захисту, він не менш, а то й більш гостро потребує психологічної допомоги, підтримки, відновлення. Тож, паралельно виступаючи для традиційних аудиторій прикладного плейбек-театру (ВПО, поранені, постраждали від втрат і руйнувань та ін.), було прийнято рішення спробувати охопити і воюючий авангард.

Отже, в українському суспільстві, яке є авангардом в цілому, можна не виділяти найбільш активні верстви населення, адже майже всі борються і ризикують, працюють і донатять ЗСУ, допомагають одне одному тощо. Але є категорії людей, хто займається війною безпосередньо, такі як волонтери, політики, професійні організації з вироб-

ництва чи логістики амуніції, медицини, похідного харчування тощо. Але тут ми хочемо зосередитись на самих військових, хто одночасно є і частиною українського суспільства, і виконує пряму функцію його захисту від збройної агресії. То чи потрібний плейбек-театр для них? І чи можливий взагалі? Про це ми і хотіли б тут поміркувати.

Мета статті – дослідити доцільність і можливість виступу плейбек-театру для чинних комбатантів, його важливі особливості.

Нагода описати наш досвід є першою спробою його зафіксувати та почати аналізувати, висловивши міркування, які, сподіваємось, будуть корисними як для арттерапевтичної, так і для плейбек-театральної спільноти, а також для фахівців різних соціономічних професій, які наразі працюють з військовими.

Виклад основного матеріалу. Звісно, плейбек-театр не повинен бути в авангарді, тобто займатись найбільш гострими й актуальними питаннями (авдиторіями), можна спокійно продовжувати виступати для пересічних громадян, бізнесу, мистецьких чи психологічних груп... Але повністю ігнорувати проблеми сучасності також неправильно, сумно й безвідповідально. Чи не краще прийняти їх як виклики? Насправді більшість плейбек-театральних команд так і роблять, виступаючи для найбільш вразливих верств населення: постраждалих від обстрілів, ВПО, тих, хто зазнали втрат і хто переховується у бомбосховищах тощо. Тематичні плейбек-перформанси також заявляють (принаймні для афіш) теми неконфліктного спілкування, виживання без електрики, взаємодопомоги та єднання заради перемоги, опанування постійної загрози ракетно-бомбових ударів тощо. Тобто плейбек-театр природно реагує на соціальні запити, обираючи як теми для «виплескування» історій, так і самі авдиторії, найбільш вражені чи вразливі категорії наших громадян. А як щодо найбільш активних людей? Варто їх виділяти окремо чи достатньо того, що вони іноді потрапляють на відкриті перформанси, розкриваючи та опрацьовуючи мистецькими засобами актуальну проблематику, допомагаючи цим, до речі, і всім іншим. І чи потрібний плейбек-театр взагалі зайнятим, активним та успішним людям? Якщо ми театр, а не психотерапія або корекція наслідків, то, на наш погляд, відповідь має бути ствердною.

Загалом станом на червень 2023 р. театр здійснив 9 перформансів для військових. Чотири з них для ветеранів, у т. ч. у шпиталі (16 жовтня 2022 р.), тобто для тих, хто переважно вже не повернуться на фронт (екскомбатантів), хоча на двох з них були чинні військові,

ті, хто знаходяться на ротації. П'ять – для бійців, які зараз служать і знаходяться на ротації до продовження виконання бойових завдань різного характеру та інтенсивності. Чотири з цих п'яти були виступами на курсах підготовки військовослужбовців Сил територіальної оборони ЗСУ «Перша психологічна допомога та відновлення в екстремальних умовах» (липень-вересень 2022 р.), один – безпосередньо у військовій частині (23 лютого 2023 р.).

Аналіз досвіду. Загалом у виступах плейбек-театру для комбатантів ми не помітили специфічних особливостей – ні в технології проведення, ні в темах перформансів, ні в індивідуальних розповідях, ні в психології кондакtingу (спілкування), ані у сприйнятті та втіленні історій. Це підтверджує думку, що технологія плейбек-театру є універсальною, перевіреною і виваженою, тобто не потребує модифікацій під аудиторію. А також, що народ і армія – одне і те ж, тобто військові, а особливо добровольці, воїни підрозділів територіальної оборони, нічим не відрізняються від цивільного суспільства, є його органічною частиною. Ці висновки вже є результатом, адже в нас були різні очікування та побоювання, які на сьогодні не виправдались досвідом. Але якщо детальніше заглибитись, то таки можна віднайти деякі особливості плейбек-театру для чинних військових, принаймні порівнявши з традиційними прикладними перформансами та іншими інструментами психологічної допомоги, а також і самих військових з цивільними.

Спілкуючись з глядачами, переважна більшість з яких ще вчора були програмістами, вчителями чи менеджерами, все одно, було відчуття більшої, ніж зазвичай, гостроти моменту. Військові в середньому нами сприймалися конкретнішими, прямішими, сміливішими. А чого їм вже боятись? Не доводилось довго чекати на оповідача, спостерігати сором розказати «таїну» чи справжні почуття тощо. Це вимагало від плейбек-театру симетрично бути впевненішим, прямішим, ширішими. Інакше для виникнення довіри військових просто не вистачає підґрунтя. При цьому, коли довіра виникала, в очах бійців так само як у цивільних, відчувалася туга невисловленості, як у тієї непальчанки, яка років 50 тому інсайтувала Дж. Фокса на саму ідею плейбек-театру... Ще один нюанс, військові краще володіють дисципліною, що дає змогу директивніше, а отже, відносно швидше й чіткіше проводити перформанс.

Військовослужбовці так само висловлювали свої переживання й історії щодо служби, війни та життя в цілому, а актори так само втілювали розповіді у театральних мініатюрах. Щодо втілення історій,

особливість полягала лише у змісті розповідей та силі, гостроті емоцій, пов'язаних із загальнонаціональними трагічними обставинами війни. Якщо, наприклад, у когось з членів театру відбувся «паралельний процес», схожа особиста ситуація та почуття, то звісно, було важче їх опанувати, залишившись в рамках служіння плейбек-театру. Я, наприклад, не міг стримати сльози по 1-2 рази за перформанс, як під час слухання, так і під час інсценізації розповідей. Але аудиторія все це розуміє і навіть стає ресурсом підтримки для плейбек-театру, допомагаючи як відреагувати, так і продовжувати творчому процесу йти далі. Адже це природньо, коли всі – і актори, і глядачі, знаходяться в одній реальності – реальності війни.

Всі перформанси були «чистими», виключно рецептивними, тобто без наперед заданих тем. Були схожі історії, але червоні нитки (лейтмотиви, спільні теми) на кожній із зустрічей випліталися різні. Наприклад, було глибоко розкрито такі теми як страх майбутнього бою, прийняття і неприйняття ролі військового, адаптація до умов служби, мотивація служити і воювати, сила єдності, переживання втрати своїх близьких, туга за рідними, гнів та побоювання щодо повернення до цивільного життя та деякі інші [6, с. 85-86]. В результаті цих плейбек-театральних інтервенцій, говорячи формальною мовою, можна очікувати на зростання рівня емоційної саморегуляції у підрозділах чи групах, покращення прийняття умов служби, підвищення мотивації до захисту України та більш виваженого ставлення до повсякденних проблем реінтеграції у цивільне суспільство і т. д. по відрефлексованій та відреагованій тематиці. Але, зважаючи на конфіденційність індивідуальних історій, а іноді й військову чи службову таємницю окремих фактів, звернімося краще до особливостей самого плейбек-театру, що впливають з такої психосоціальної взаємодії.

Перша особливість функціональна і стосується ЗСУ в цілому. Розкриваючи індивідуальні наративи військових, **плейбек-театр демонструє проблематику**, яка недостатньо опрацьована, становить незручності чи небезпеку для виконання бойових завдань чи військової служби в цілому. Таким чином можна виявити проблемні сфери, дослідити їх у такій оригінальній формі та ще й моделювати на сцені, де за пильного спостереження та аналізу можна знайти і напрями вирішення деяких суперечностей. А тим більше, якщо військовослужбовці з однієї групи, соціальної категорії, тоді проблеми розкриваються глибше, різнобічніше. Такий «психометр» проблематизацій, що виконує функцію фокус-групи

чи асесмент-центру, але з додатковими функціями. Вигідно, що ефективність прикладного плейбек-театру не залежить від статі, віку, матеріального достатку та умов проживання [19, с. 2759], тобто ці речі можна не враховувати, виступаючи для будь-яких аудиторій, чоловічих і жіночих, молодих і старших, у т. ч. тих, що проживають в казармах чи польових умовах. Але відомо, що плейбек-театр краще працює з людьми з вищою освітою та містянами [там само], що теж треба враховувати при організації виступів, тобто для максимальної ефективності на перформанс краще запрошувати офіцерів, командирів та їхніх заступників з вищою освітою, бажано мешканців міст. Але і у змішаних групах теж будуть свої переваги з точки зору функції «психометру»: якщо військовослужбовці представлятимуть різні верстви населення, рівень освіти й типи поселень, то психологічна проблематика бійців ЗСУ розкриватиметься повніше й різнобічніше, доповнюючись ще особливостями «різношерстої» взаємодії всередині підрозділів.

А от як щодо ефективності для самих комбатантів? Порівнюючи дію плейбек-театрального видовища з навчанням психології бою чи швидкої психологічної допомоги, психологічною підготовкою військових загалом, відмінність полягає в тому, що **в центрі уваги знаходиться не якийсь предмет чи привнесена тренером тема, а саме особистість військовослужбовця**, як у всіх методах психотерапії. Це дає змогу обговорювати і відповідно опрацьовувати саме те, що насправді хвилює, що є проблематичним, недостатньо врегульованим або ще не прийнятим особисто. І опрацьовувати максимально конкретно та ще й візуалізовано, розраховуючи на всі психотерапевтичні та розвивальні ефекти плейбек-театру [4, 7], що полегшуватиме, оптимізуватиме актуалізовані самими бійцями психологічні та соціально-психологічні процеси. Але! Як бути з «деконструкцією воєнної ідентичності» [12], на яку плейбек-театр зазвичай був спрямований? А з рекомендованими протоколами міжособистісних інтервенцій з метою першої психологічної допомоги на полі бою («YaHaLOM», Ізраїль; «iCOVER», США; «Calm, Connect and Coach», Канада; «BESSER», Німеччина; та «ReSTART», Норвегія), які прямо забороняють спрямовувати увагу комбатанта на почуття та інтерпретацію травматичних подій [9, с. 282]?!

Стосовно цих стандартних військових протоколів психологічної допомоги на полі бою відразу зазначимо, що по-перше, інтервенції плейбек-театру дуже і дуже близькі до того, що прописано в цих алгоритмах, тобто для відновлення самоконтролю виконуються ті

самі функції і майже у тій самій послідовності, окрім останнього етапу – спонукання до дії. Отже, цивільний плейбек-театр не спонукає бійців до дії, навіть не пропонуючи варіантів! І варіанти, і сама дія стає самостійним вибором людини. А по-друге, бійці знаходяться таки не на полі бою, а на ротачії чи тимчасовій реабілітації, тобто у відносно безпечній зоні, в якій традиційно займаються відновленням санітарних психогенних втрат або відпочинком. І займатись цим відновленням та організацією відпочинку мають фахівці-психологи.

Будучи «простором емансипації» [16, с. 125], плейбек-театр надає можливість особистості переосмислити свій вибір, але у людей, які вже його здійснили, такої можливості вже немає, тому буде небезпечним або принаймні неетичним, підкреслення цієї його функції. На етапі вибору воювати чи ні – це було б доречно, а коли люди вже воюють – запізно. Якщо «соціальний театр є простором для самовираження, а альтернатива, яку він надає, сприймається як потенційна опозиція панівному порядку» [там само], то це є загрозою переосмислення позиції комбатантів. Контекст військової служби не має переосмислюватись, а ризик зсуву в інші контексти є достатньо великим. Тому розширювати контексти не варто.

Таким чином, аби не сприяти деконструкції військової ідентичності, але при цьому працювати центровано на особистості, що даватиме змогу опрацювати справжні проблеми бійців, а також здійснювати найефективніші та безпечні арт-інтервенції, перед плейбек-театром постає виклик, навіть вимога для виступів у таких аудиторіях – **утримання в контексті бойових завдань та військової служби в цілому**. Це зовсім не означає, що плейбек-театр має бути: а) тематичним, звуженим до поставлених наперед питань; б) військовим та озброєним, «агітаційним» і мотивуючим до бою; в) спрощеним до одного з процесів парадоксального поєднання – почуття спільності, ігноруючи другий – укріплення індивідуальності [4, с. 122]. Це про принципове ставлення до аудиторії, окремих оповідачів, всіх історій та почуттів, що заслуговує на окремий аналіз у порівнянні з напрацюваннями військових психологів країн НАТО [1, 2].

Якщо раніше, порівнюючи плейбек-театр з психотерапією, ми не приділяли особливого значення відмінності ролей оповідача й клієнта: «...позиція зовні схожа з позицією пацієнта/клієнта в психотерапії» [7, с. 135], то у роботі з військовими ця відмінність набуває принципового значення, особливо під час компенсації санітарних психогенних втрат, тобто психологічного відновлення між бойовими

діями. Так, широко застосовувана система принципів короткотривалої психологічної реабілітації комбатантів BICEPS (Ізраїль, США, НАТО), а також попередня, лаконічніша PIE (США), хоча і мають своїх опонентів, які доводять, що швидке повернення до бойових дій має більш негативні наслідки для особистості (вищий відсоток ПТСР у майбутньому та ін.), все одно, показують свою ефективність та доцільність, рекомендуються для використання у «реабілітації комбатантів з ознаками реакцій на бойовий стрес» [1, с. 121-123]. Плейбек-театр відповідає загальному духу, а іноді й «букві» цих систем, принаймні основному їх психологічному посланню, що людина не стає пацієнтом, а залишається бійцем. Наприклад, «Expectancy», тобто очікування повернення на фронт у системі PIE, «Centrality», тобто ідентифікація як солдата і «Contact», спонукання мислити про себе як бійця, а не пацієнта чи хворого у «BICEPS», з різних боків підкреслюють людині, що «ти у справі», в строю.

Плейбек-театр під час психологічно підтримувальної роботи з військовослужбовцями досить легко спрацьовує у цій парадигмі, адже оповідач від початку є *не пацієнтом* з проблемами чи труднощами, а «нормальним» оповідачем з історіями, *не клієнтом* із запитом чи вимогами, а *співтворцем* (користувачем, абонентом, інвестором, автором) театру, адже від нього насправді залежить, чим наповнюватиметься дійство, спільне й цікаве для всієї аудиторії. Як для травмованих людей «піти в театр і розповісти там історію – це все-таки простіше, ніж визнати, що тобі необхідна допомога психолога і ти спеціально будеш цим займатись» [7, с. 141], так і для військових участь в театрі не несе з собою ризиків стигматизації, сорому, відчуження. Хоча під час ведення перформансу кондактор має це враховувати, адже саме прохання до групи розповісти індивідуальну історію дуже часто нагадує широко відомі «групи анонімних алкоголіків», викликаючи спротив у вигляді замикання, сміху чи інших захисних реакцій, які треба якимось чином обійти – парирувати, пояснити, утилізувати. Сприятливо вираженню захисного групового афекту. Можливо, не миттєво, а через 1-2 історії.

Стосовно очікуваного змісту розповідей, ні важкі історії, що містять проблему, ні запити, що містять якусь потребу, не є обов'язковими, але вони можуть виникати самі собою, по волі глядачів. Ці речі не повинні бути заданими у вступному слові кондактора чи грі акторів перед аудиторією комбатантів. Глибокі, важкі, ресурсні... будь-які інші важливі історії не мають бути пов'язаними з активністю плейбек-театру, а лише з вибором аудиторії, поступовим і виваженим

нею самою. Якщо все грамотно зроблено – і добування, і втілення історій, сформована довіра, то вагомі історії виникнуть. Іноді кондактор або загальний груповий настрій ніби схилиають оповідачів до розповіді саме проблемних історій, депресивних мотивів, жаління себе, заглиблення в драматичні переживання тощо. Це може підвищувати якість психологічної допомоги, поглиблювати вплив на психіку і загальний моральний стан, але тоді вимагатиме ще більшої уваги до утримання в статусі військовослужбовця, без зайвих розширень контексту в просторі й часі, з підкресленням авторства кожного оповідача тощо, аби не зробити крен в бік зниження суб'єктності, не підживити позицію жертви, сумніви або емоції й почуття, часу на опрацювання яких зараз немає. З іншого боку, як і всюди, з військовими є небезпека «легковажних» перфомансів, тобто без глибоких, щирих, вагомих історій. В нашому досвіді такого не було, хоча ми і не знаємо, від чого це більше залежало – від характеристик учасників чи емоційного стану самого плейбек-театру. Це нормально, коли не за всіма історіями стоїть проблема і не кожна проблема артикулюється в історії. А от логіка драматичної арки (параболи) розгортання історій [5, с. 59] – від легкого до складного і потім знову до легкого, оптимістичнішого – теж спостерігалася, як і у виступах для ВПО.

Доведено, що плейбек-театр може бути ефективною практикою для посилення процесів відновлення після серйозних психічних захворювань [13, с. 318], тобто сприятиме одужанню і від ПТСР. А от стосовно **ризиків збільшення ПТСР** від наших дій прямо зараз та інших аргументів критиків принципів швидкого відновлення PІE та VICEPS – про це можна буде говорити, якщо плейбек-театр буде військовим і працюватиме саме «на нулі», у безпосередній близькості до бойових дій, наприклад, як у ізраїльській мультидисциплінарній команді підрозділів відновлення боєздатності (Combat Fitness Retraining Unit) [3, с. 54], адже тільки там можна було б дотриматись всіх встановлених принципів (особливо таких, як стислість, невідкладність та наближеність) [1, с. 122]. Але чи може цивільний плейбек-театр брати участь безпосередньо у театрі бойових дій? Вочевидь, ні. Тому віддаленими ризиками через застосування всієї системи принципів швидкого психічного відновлення ми можемо знехтувати, адже самі бійці також не знаходитимуться на двох театрах одночасно.

Окремим ризиком з точки зору психотерапевта, українського фахівця плейбек-театру Віталія Глиняного-Жука, який висловив

на дискусійному плейбек-клубі у квітні і травні 2023 р., є **ризик гуманізації антагоніста**. Справа в тому, що плейбек-театр як такий несе гуманістичні цінності й часто вдається до втілення антагоністів – людей, які чинять тиск на протагоніста, головного героя, є ворогами. І тоді, що глибоко дослідив італійський фахівець плейбек-театру А. Романеллі, відбувається розвиток сюжетної лінії зовнішнього антагоніста, якнайповніше втілення його почуттів «у переконливий спосіб» [15, с. 5]. Але для нашої аудиторії це не є потрібним, а може стати і шкідливим. Звісно, ми втілюємо антагоніста не «об'єктивного», а саме такого, як сприймає оповідач, проте багато уваги до ворога з великою вірогідністю розкриватиме різні боки особистості, викликаючи певну емпатію і можливість мимовільної гуманізації. Ціна акторської помилки при цьому теж зростатиме. Крім того, сама підготовка військових психологічно ґрунтується на процесі дегуманізації, «від'єднання... від людських здібностей співчуття, емпатії та взаєморозуміння» [20, с. 398], а повернення після війни у суспільство – на зворотному процесі регуманізації, як робиться, наприклад, у програмі реінтеграції військових «DE-CRUIT» (США) [там само], де вони інсценізують Шекспіра. Тому поки люди воюють, не можна їх налаштовувати на гуманізацію, адже це може зашкодити їхньому психологічному стану, необхідному на полі бою.

Якщо брати плейбек-театр в цілому, то є дуже цікаві дані про його вплив на погляди студентів, у яких встановлено, що «оцінки студентів щодо толерантності до агресії були значно знижені після контакту з плейбек-театром, однак на показники емпатії студентів істотно не вплинули» [10, с. 164]. Тобто толерантність, **терпимість до агресії зменшується** – що і потрібно воїнам для захисту від агресії ворога, а **емпатія**, хоча деякі інші дослідження плейбек-театру показували певне підвищення її рівня, при цьому **не змінюється!** Тобто в цілому ризик гуманізації ворога не можна вважати достатньо виправданим, а от ролі зовнішніх антагоністів (не обставин, не внутрішньої «тіні» чи загального опору долі [15, с. 2]), а саме персонажів російських агресорів є досить ризикованими для втілення. В нашому досвіді, правда, це були переважно сукупні образи ворога: росія, агресори, російська армія, навала, «орки» тощо. І не кожного разу ми обирали для них окрему роль, забагато честі.

Висновки. Виступаючи для військових, які беруть участь у бойових діях, а не лише для тих, хто вже повністю демобілізований з різних причин, плейбек-театр бере на себе подвійний ризик: вийти за межі власних цінностей, нібито «спонукаючи людей до агресії» та нашко-

дити самим військовослужбовцям, нібито розмиваючи їх ідентичність і знижуючи рівень морально-психологічної готовності до бою.

Створювана унікальна атмосфера для висловлення та опрацювання на плейбек-театрі саме тих переживань і проблем, які насправді хвилюють воїнів та можуть бути відволікаючими факторами від виконання бойових завдань або військової служби в цілому, доводить актуальність і доцільність застосування плейбек-театру в якості арттерапевтичного інструмента психосоціальної роботи з бійцями. Плейбек-театр традиційно опиняється десь посередині між фаховим навчанням (тактиці, медицині, психології бою і першій психологічній допомозі та ін.) і психотерапевтичною роботою (терапією, корекцією, супроводом тощо). При цьому досвід Київського плейбек-театру «Дежа вю плюс» дає підстави для застосування його і для покращення показників бойової підготовки, і для швидкого психологічного відновлення комбатантів.

При цьому можливість виступати для військових є і професійним, і особистісним викликом для плейбек-команди, яка бере на себе непросте завдання встановити довірливий контакт з бійцями, не виходячи за межі гуманних цінностей плейбек-театру. Допомагає в цьому чітке дотримання принципів і технології плейбек-театру, зокрема, під час гри посилений контроль відсутності спонукання до дії. А первинним тлом контакту стає спільна з аудиторією ідеологічна позиція, яка має бути перед цим широко визначеною, впевненою і переконливою для самих себе.

В цілому, у виступах для комбатантів (у технології, темах, індивідуальних розповідях, психології кондакtingу та гри) особливостей практично немає, що показує з одного боку, універсальність ритуалу плейбек-театру, з іншого – єдність, цілісність армії та народу України. Деякі особливості плейбек-театру для військових майже непомітні і мають різні джерела: необхідність «симетричності» настрою групи, функціональність щодо ЗСУ як «психометру», відсутність спонукання до дії тощо, але найскладнішою з них є утримання в контексті бойових завдань та військової служби в цілому, що цивільній команді зробити не просто. Окремою проблемою є ризик гуманізації зовнішнього антагоніста. Аналіз системи принципів короткотривалої психологічної реабілітації комбатантів та рекомендованих протоколів міжособистісних інтервенцій (США, Ізраїль, НАТО) показує, що створювані плейбек-театром психологічні умови відповідають їх загальному духу та етапам, що забезпечує ризик деконструкції ідентичності воїна.

Таким чином, прикладний плейбек-театр як арттерапевтичний інструмент психосоціальної роботи з бійцями може застосовуватись і для покращення показників бойової підготовки, і для психологічного відновлення комбатантів. Стандартні плейбек-театральні процедури не потребують модифікацій, хоча для мінімізації вказаних ризиків, окрім поважного ставлення до аудиторії, історій та почуттів, необхідними є: утримання від розширення контекстів розповідей; мінімізація спрямування уваги комбатанта на почуття та на інтерпретацію травмивних подій; мінімізація сценічної уваги до зовнішнього антагоніста; підкреслення авторства розповіді; відсутність спонукання до дій.

Перспективи подальших досліджень полягають у перевірці рівня ефективності плейбек-театру для психологічного відновлення бійців, доцільності тематичних перформансів на заздалегідь заявлену проблему або предмет підготовки, впливу закритих плейбек-театральних перформансів на соціально-психологічний клімат бойового підрозділу.

Література:

1. Коқун О. М., Агаев Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С. *Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій* : методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.
2. Коқун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Олійник В. О., Хоружий С. М., Ларіонов С. О., Сириця М. В. *Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами* : метод. посіб. Київ: 7БЦ, 2023. 175 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/734391/>.
3. Колесніченко О. С. *Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців* : монографія. Харків: ФОП Бровін О. В., 2018. 488 с.
4. Савінов В. В. Базові переживання оповідача плейбек-театру для особистісних трансформацій: від справжності дійства до справжності дійсності. *Простір арттерапії: місце особистості в часи суспільних трансформацій* : матер. XIX Міжнар. міждисциплін. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17–18 червня, лютий 2022 р.) / За наук. ред. О. Л. Вознесенської, О. М. Скар. Київ: ВГО «Арт-терапевтична асоціація», 2022. 203 с. С. 116-123. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/731753>.
5. Савінов В. В. Використання плейбек-театру в роботі з внутрішньо переміщеними особами. *Простір арт-терапії : зб. наук. праць* / УМО НАПН України, ВГО «Арт-терапевтична асоціація» ; редкол. : Лушин П. В., Чуприков А. П. та ін. Київ: Золоті ворота, 2018. Вип. 1 (23). 112 с. С. 53–65. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/711967/>.
6. Савінов В. В. Досвід перформансів плейбек-театру для військових. *Простір арттерапії: мистецтво відновлення психічного здоров'я в часи війни* : матеріали XX Міжнар. міждисциплін. наук.-практ. конф. (31 березня – 2 квітня 2023 р.) / за наук. ред. О. Л. Вознесенської, Л. О. Подкоритової. Київ: ВГО «Арт-терапевтична асоціація», 2023. 163 с. С. 82–88. Part of URL: <https://lib.iitta.gov.ua/734665/>.

7. Савінов В. В. Вплив плейбек-театру на особистість, що переживає наслідки травматичних подій. *Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій* : зб. статей укр.-пол. наук. семінару (м. Київ, 21–22 червня 2015 р.) / за наук. ред. Т. М. Титаренко ; Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Представництво Польської академії наук у м. Києві. Київ: Міленіум, 2015. 150 с. С. 133–143. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/711965/>.

8. Activities / Theater: War Stories. *Fighters for Peace*. URL: <http://fightersforpeace.org/Home/WarStories> (дата звернення: 27.06.2023).

9. Adler A. B., Gutierrez I. A. Acute Stress Reaction in Combat: Emerging Evidence and Peer-Based Interventions. *Current psychiatry reports*. 2022. Vol. 24(4). P. 277–284. URL: <https://doi.org/10.1007/s11920-022-01335-2>.

10. Bornmann B. A., Crossman A. M. Playback Theatre: Effects on Students' Views of Aggression and Empathy within a Forensic Context. *The Arts in Psychotherapy*. 2011. Vol. 38, Is. 3. P. 164–168. URL: <https://doi.org/10.1016/j.aip.2011.04.004>.

11. Content / Playback Theater: War Stories. *Civil Society Knowledge Centre*. URL: <https://civilsociety-centre.org/content/playback-theater-war-stories> (дата звернення: 27.06.2023).

12. Dirnstorfer A., Saud N. B. A Stage for the Unknown? Reconciling Postwar Communities through Theatre-Facilitated Dialogue. *International Journal of Transitional Justice*. 2020. Vol. 14, Is. 1. P. 122–141. URL: <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijz038>.

13. Galia S. M., Uri A. Playback Theatre and Recovery in Mental Health: Preliminary Evidence. *The Arts in Psychotherapy*. 2011. Vol. 38, Is. 5. P. 318–324. URL: <https://doi.org/10.1016/j.aip.2011.09.002>.

14. Rivers B. Narrative Power: Playback Theatre as Cultural Resistance in Occupied Palestine. *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*. 2015. Vol. 20, Is. 2. P. 155–172. URL: <https://doi.org/10.1080/13569783.2015.1022144>.

15. Romanelli A. The Antagonist Force in Playback Theatre – Finding The Courage and Positive Intention within The Shadow. *IPTN journal*. 2017. P. 1–9. URL: <https://www.potentialstate.com/single-post/2017/11/30/antagonism-in-playback-theatre-finding-the-courage-and-positive-intention-in-the-shadow>.

16. Soroka Y., Savchenko A. Social Theater in the Crisis Time in Ukraine: A Sociological Perspective (on the Basis of Data from Kharkiv). *Laboratorium: Russian Review of Social Research*. 2021. Vol. 13(3). P. 111–133. URL: <https://doi.org/10.25285/2078-1938-2021-13-3-111-133>; <https://www.academia.edu/70939755>.

17. Stories / Frontlines Inside Our Minds. *The United Nations Development Programme's (UNDP) in Lebanon*. URL: <https://www.undp.org/lebanon/stories/frontlines-inside-our-minds> (дата звернення: 23.05.2023).

18. Tag: excombatants / Garland of Flowers by Jonathan Fox. *Playback Theatre Reflects: An independent blog for writing on Playback Theatre*. URL: <https://playbacktheatreflects.net/tag/excombatants/> (дата звернення: 23.05.2023).

19. Tytarenko T. M., Dvornyk M. S., Larina T. O. et al. Citizens Obtaining Psychosocial Support during the COVID-19 Pandemic in Ukraine: A Cross-Sectional Study. *Wiadomości Lekarskie*. 2021. Vol. LXXIV, Is. 11, Part. 1. P. 2755–2761. URL: <https://doi.org/10.36740/WLek202111113>.

20. Wolfert S., Ali A. Rehumanization through Communalized Narrative for Military Veterans. *The Crisis of Connection: Roots, Consequences, and Solutions* / ed. by Niobe Way, Alisha Ali, Carol Gilligan and Pedro Noguera. New York, USA: New York University Press, 2018. P. 398–413. URL: <https://doi.org/10.18574/nyu/9781479880171.003.0020>.

Цитування ДСТУ 8302:2015.

Савінов В. В. Особливості роботи цивільного плейбек-театру з військовими під час війни. *Простір арт-терапії* : зб. наук. праць / УМО, 2023, ВГО «Арт-терапевтична асоціація» ; редкол.: Лушин П. В. та ін. Київ : ФОП Назаренко Т. В. Вип. 1 (33). С. 27–42.

Цитування АРА.

Савінов, В. В. (2023). Особливості роботи цивільного плейбек-театру з військовими під час війни. *Простір арт-терапії*, 1(33), 27-42.

